

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕНЕРГЕТИКИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

О. С. Власюк, Д. К. Прейгер

В умовах глобалізаційних процесів енергетиці належить ключова роль в економічному і соціальному розвитку держави, у формуванні вирішальних засад її національної безпеки, забезпеченні конкурентоспроможності продукції і послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках. Важливо при цьому, щоб Україна інтегрувалася до європейської спільноти як технологічно розвинута держава з конкурентоспроможним паливно-енергетичним комплексом, енергоефективною і екологічно прийнятною економікою. У цьому контексті вступ до СОТ можна розглядати як довготерміновий системний фактор зростання конкурентоспроможності національної економіки на засадах всебічного підвищення енергоефективності. Потрібна відповідна структурна перебудова економіки, витіснення тих галузей, які нездатні забезпечити конкурентоспроможність продукції і послуг, у тому числі через надмірне споживання енергоресурсів. Водночас слід забезпечити конкурентоспроможне середовище всередині ПЕК, підвищити енергоефективність його галузей, вдосконалити та оптимізувати структуру енергогенерації.

Вже за новітньої історії України енергетична галузь була одним з найвпливовіших факторів, що стримував розвиток кризових явищ перших років незалежності, сприяв поступовому відродженню національної економіки та, за певних умов, забезпечував її поступальний розвиток. З другого боку, саме з інтеграційних процесів у галузі енергетики, її інфраструктури починається реальна економічна інтеграція України до європейської спільноти, яка, на засадах докорінної трансформації усіх складових енергетичної галузі, має вивести країну на транснаціональний енергетичний простір.

Як правило, енергетику ототожнюють з паливно-енергетичним комплексом (ПЕК), що об'єднує галузі економіки, які здійснюють розвідання, видобування (отримання), передавання (транспортування), зберігання, розподіл, збут (продаж), перетворення та споживання (використання) певних видів енергетичних ресурсів (палива, електричної та теплової енергії). Таким чином, енергетику представляють: паливна промисловість – вугільна, нафтова, газова, сланцева і торфова; електроенергетична галузь – тепла енергетика, гідроенергетика, ядерна енергетика, виробництво електроенергії з використанням нетрадиційних та відновлюваних енергоносіїв, тепlopостачання; магістральні, міждержавні та розподільчі мережі у складі об'єднаної електроенергетичної системи (ОЕС); нафтопереробка. Слід виокремити нафтогазотранспортну систему, що включає також усі об'єкти, пов'язані з підготовкою вуглеводневої сировини і продуктів її переробки до транспортування, обліком та зберіганням у підземних сховищах газу (ПСГ) та інших резервуарах. Кінцевою продукцією, що виходить на внутрішній і зовнішній ринки та визначається певною конкурентоспроможністю, є: електрична та тепла енергія; окремі види енергоносіїв (вугілля, нафта, газ, торфобрикети, уран, нафтопродукти); компоненти, необхідні для створення ядерного палива,

Власюк Олександр Степанович – доктор економічних наук, професор, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Прейгер Давид Каспарович – доктор економічних наук, професор, радник Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Порівняльна таблиця енергоефективності в Україні та деяких інших країнах світу*

Країна	ВВП, млрд. дол.	Споживання енергії на одну людину, т н. е.	Питоме енергоспоживання, кг н.е./дол. ВВП	Питоме енергоспоживання з урахуванням ПКС, кг н.е./дол. ВВП
Україна	47,45	2,96	3,19	0,50
Росія	328,81	4,46	1,95	0,49
Німеччина	1952,7	4,22	0,18	0,16
ОЕСР	27697,0	4,73	0,20	0,19
США	10703,9	7,91	0,22	0,22
Японія	4932,5	4,18	0,11	0,16
Світ загалом	35025,0	1,77	0,32	0,21

*Дані МЕА, 2006 рік. Інтернет ресурс. – http://www.dt.ua/smg/st_img/2007/674/674-tab_topli-vo_01_ukr.gif

насамперед цирконій; послуги нафтогазотранспортної системи тощо.

З позицій конкурентоспроможності енергетики важливо зазначити, що її галузі виступають як єдність двох начал: з одного боку, це промисловість, що виробляє свої види продукції та послуг і через них позначається певною конкурентоспроможністю на внутрішньому і зовнішньому ринках, з другого боку, продукція та послуги енергетики є складовою матеріальних витрат інших виробництв і галузей економіки. Тому, на нашу думку, аналізувати енергоефективність всієї економіки і покладати провину за її низький рівень (табл. 1) виключно на паливно-енергетичний комплекс країни є не виправданим.

Відомо, що у загальній структурі споживання енергетичних матеріалів та продуктів перероб-

ки нафти частка промисловості України (разом з енергетичним галузями) становить 78%, сільськогосподарства – 1,5%, діяльності транспорту і зв'язку – 3,8%, будівництва – 0,7% (дані 2006 р.).

Чим вища частка витрат на паливно-енергетичні ресурси у собівартості промислової та іншої продукції національної економіки (за деякими експертними оцінками, вона становить до 30%, коливаючись від 10 до 80% по галузях, що у кілька разів перевищує показник для розвинутих країн), тим гостріше питання її конкурентоспроможності з огляду на енергетичний фактор. Наприклад, перманентне зростання цін на імпортований природний газ, що широко використовується в промисловості України, актуалізує проблему зниження його питомого і загального споживання. Однак дані 2007 р. (табл. 2) свідчать, що порівняно з 2006 р.

Таблиця 2

Структурне споживання газу, млрд. кубів*

Рік	Виробничо-технологічні потреби, витрати	Населення	Енергокомплекс	Житлово-комунальна енергетика	Бюджетні установи	Промислові споживачі	Усього
2006	7,222	18,832	8,657	12,841	1,066	24,321	73,939
2007	7,243	16,949	8,418	10,475	0,945	25,796	69,826

* Джерело: Гудыма А. Энергоэкономная Украина как альтернатива диверсификации поставок газа // Зеркало недели. – 2008. – № 9.

промисловість України (без енергетики) збільшила витрати газу на 1475 млн. кубометрів, або на 6,1%, а її частка у загальному споживанні зросла з 33,3% до майже 37%. Збільшуються також технологічні потреби і витрати – до 10,4% (у 2006 р. вони становили 9,9%).

Якщо споживання енергоресурсів неенергетичними галузями нераціональне (марнотратне), то будь-які технічні та фінансові зусилля щодо підвищення потенціалу енергетики та якості її продукції і послуг будуть недостатніми для подолання нестачі енергетичних ресурсів та забезпечення необхідних темпів зростання їх виробництва. Недостатня ефективність використання ПЕР галузями економіки є одним з головних чинників її низької конкурентоспроможності, призводить до виникнення потенційних загроз національній безпеці. Разом з тим економічні параметри функціонування енергетичних галузей безпосередньо впливають на конкурентоспроможність продукції та послуг інших галузей, тому доцільно детально проаналізувати стан саме в галузях енергетичного комплексу. Враховуючи організаційно-технологічну складність паливно-енергетичного комплексу, його виробничо-галузеву різноманітність та територіальну розгалуженість, у статті аналізуються лише актуальні питання конкурентоспроможності енергетики України загалом; стан, проблеми і перспективи розвитку вугільної галузі, теплової енергетики та нафтопереробки.

Конкурентоспроможність енергетики загалом визначається перш за все рівнем самозабезпечення первинними енергетичними ресурсами (нафтою, природним газом, ядерним паливом, вугіллям, гідроресурсами, вітровою та сонячною енергією, іншими відновлюваними видами енергоресурсів). Різниця між обсягами споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) та їх власним виробництвом щодо загального обсягу споживання визначає рівень енергетичної залежності країни. Зокрема, якщо 2006 р. в Україні спожито первинної енергії 220,38 млн. т у. п., з яких власного виробництва 99,14 млн. т у. п. [1], тобто 45%, то рівень енергетичної незалежності країни, або самозабезпеченості енергоресурсами становив 45% (звідси рівень енергетичної залежності – 55%). Відповідно до *Енергетичної стратегії України на період до 2030 року цю залежність держава має зменшити до 11,7%, а економічно*

доцільний потенціал використання власних енергоресурсів країни на той час оцінюється у 166,7 млн. т у. п.). Однак як енергетична, так і загалом національна безпека визначаються не стільки часткою імпорту енергоносіїв, скільки ефективністю їх використання та загальним станом економіки, насамперед промисловості, правильно сформованим енергетичним балансом, рівнем залучення національних виробничих сил до світового і регіонального поділу праці. Нестача енергоресурсів, обумовлена здебільшого нераціональним їх споживанням, нині поповнюється імпортованими природним газом, нафтою та нафтопродуктами, ядерним паливом, вугіллям тощо. При цьому світова практика дає підстави стверджувати: жодна країна не буде свою енергетичну стратегію на імпортованому паливі, ігноруючи власні енергоносії.

Україна має значні потенційні можливості для ефективного, конкурентоспроможного розвитку енергетики у майбутньому. Окрім вигідного географічного розташування та геополітичного становища держави, високорозвиненої науково-технічної бази та висококваліфікованого кадрового потенціалу, для цього є суто матеріальне підґрунтя:

по-перше, достатні запаси вугілля (кам'яного і лігнітів) та важливіших елементів ядерного палива (урану і цирконію), певні запаси вуглеводневих, значні резерви нетрадиційних та відновлюваних ресурсів. За оцінками, прогнозні запаси вугілля становлять 117,5 млрд. тонн, у т. ч. 56,7 млрд. тонн – розвідані запаси, з них енергетичних марок – 39,3 млрд. тонн; залишкові видобувні запаси нафти – 117,1 млн. тонн, газового конденсату – 71,0 млн. тонн, природного газу – 1030 млрд. кубометрів. Тобто у запасах органічного палива частка вугілля становить 95,4%, нафти – 2,0%, природного газу – 2,6% (у світових запасах – 67%, 18 та 15%);

по-друге, вагомим потенційним джерелом енергії є метан вугільних родовищ, за обсягами якого (12 трлн. кубометрів) наша держава посідає четверте місце у світі після Китаю, РФ та Канади. Спеціалісти стверджують, що за умови залучення необхідних інвестицій та впровадження відповідних технологій з використанням міжнародного досвіду Україна має можливість вже до 2010 р. щороку отримувати від 2 до 4 млрд. кубометрів метану, а до 2030 р. – від 6 до 9 млрд. кубометрів;

по-третє, 36 млн. т у. п. можна отримати при використанні місцевих енергетичних ресурсів (буре вугілля, торф, солома, відходи деревообробки тощо);

по-четверте, в Україні знаходиться один з найбільших у світі урановорудних регіонів, потенціал якого дає можливість забезпечити потреби діючих АЕС більш ніж на 100 років, а за переходу на використання реакторних установок на швидких нейтронах цей потенціал збільшується ще на 60 – 70 років;

по-п'яте, розвинена інфраструктура енергетики, резерв потужностей для транспортування додаткових обсягів вуглеводневої сировини як для власного споживання, так і для транзитних перевезень, а також для передавання електричної енергії (становлять 30% для ГТС, 50% – для НТС і 84% – для електромережі в експортних напрямках). Звичайно, ці резервні потужності потребують певних витрат на утримання, що безпосередньо позначається на собівартості їхніх послуг. Окрім того, незадовільний технічний стан більшості об'єктів паливно-енергетичного комплексу, вкрай низькі темпи його простого та розширеного відтворення негативно впливають на їх конкурентоспроможність. За оцінками спеціалістів НАНУ (станом на 2005 р.), рівень зношеності магістральної трубопроводної системи становив 70%, технічних засобів з видобутку вугілля – до 60%, мережі електропередач – 65%. Аналогічний стан основних виробничих фондів на більшості енергогенеруючих підприємствах, особливо ТЕЦ і ТЕС. Понад 92% енергоблоків ТЕС відпрацювали свій розрахунковий ресурс (100 тис. годин), у розподільчих електромережах напругою 0,4 – 150 кВ підлягають реконструкції та заміні близько 20% [2].

Через це повільно знижуються, а подекуди і зростають питомі витрати ресурсів на виробництво і транспортування енергії (що, безперечно, негативно впливає на її конкурентоспроможність): якщо 1990 р. вони становили 346,1 г/кВт.г, то у 2004 р. – 377,6 г., у 2005 р. – 379,3 г/кВт.г, у 2007 р. – 395 г у.п./кВт.г проти 270 – 300 у країнах ЄС. За даними Держкомстату України, у 2006 р. питомі витрати енергоресурсів на відпуск електроенергії, виробленої ТЕЦ загального користування, становили 309,3 г (у 2005 р. – 304,7 г), ТЕЦ-блоками – 378,5 г (367,6), тепловими електростанціями

загального користування, крім ТЕЦ, – 397,6 г (400,6 г.). Одна з головних причин зростаючих питомих витрат – нераціональне використання палива, що позначається на ККД котлоагрегатів, який становить у середньому лише 30%. Для його підвищення до європейських норм (40%) потрібно впроваджувати сучасні технології, змінити, відповідно, основні технічні засоби, чинну нормативно-технічну документацію, підготувати необхідні кадри енергетиків. Особливої уваги ці питання потребують у контексті необхідного переходу на пріоритетне використання як первинного енергоносія вітчизняного вугілля.

Є, наприклад, такі вітчизняні розробки корпорації «ПромЕкономСервіс»: технологія інтенсифікації горіння (ТИГ), що дає можливість підвищувати ККД котлоагрегату на 1 – 3% і на 10 – 40% скорочувати викиди в атмосферу шкідливих речовин, та безреагентна антинакипна установка (БАУ), яка сприяє економії палива до 10% і також дає змогу покращити екологічні умови функціонування об'єктів теплової енергетики. Вчені пропонують так званий «комбінований шаровий газифікатор» (КШГ), в якому поєднані ідеї класичного вірлячого і щільного шару, що дає можливість газифікувати вугілля під тиском до 45 атм. та отримувати синтез-газ, який потім використовують у парогазових технологіях на ТЕС. При цьому ККД може сягати 50% [3].

Для отримання бажаного ефекту, в т. ч. зростання конкурентоспроможності енергії, виробленої із застосуванням власних енергоносіїв, необхідно забезпечити відповідну якість палива та встановити на нього економічно обґрунтовану ціну, впровадити нові організаційні (вертикально інтегровані) структури, де поєдналися б інтереси постачальників вугілля та виробників електричної і теплової енергії. Зокрема, Планом заходів з реформування та розвитку енергетичного сектору (затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 червня 2007 р. № 408-р) передбачено у 2009 – 2013 рр. реалізацію пілотних проектів зі створення вертикально інтегрованих компаній з виробництва електроенергії та металу за участю вугледобувних підприємств. При цьому експерти вважають за доцільне першочергово реорганізувати вугільні шахти, що видобувають енергетичне вугілля, у тому числі шляхом формування паливно-енергетичних

концернів, шахти з видобутку коксівного вугілля виставити на продаж металургійним комбінатам. Ті, що не будуть придбані, закрити або законсервувати. В Україні нині функціонують ВНКі, куди входять «Краснодонвугілля», «Павлоградвугілля» та енергокомпанії й металургійні заводи, що належать до групи СКМ [4]. Позитивним прикладом є приватна енергокомпанія «Східенерго», яка отримує якісне вугілля від своїх шахт та забезпечує загальну рентабельність виробництва енергії до 30%.

У цьому контексті важливо дослідити зв'язок між цінами на енергетичне вугілля, що постачається електрогенеруючим підприємствам, та тарифами на цю енергію. Річ у тому, що Мінвуглепром зацікавлений у підвищенні ціни на вугілля (є свідчення того, що на біржі ціна коксівного вугілля сягає 1500 грн./тонна, або понад 300 дол. США, зростає міжнародна ціна і на енергетичне вугілля: за даними Лондонської біржі, за останні 10 років вона зросла з 38 до 173 дол. США), однак таке зростання призводить до подорожчання електроенергії, що виробляється при споживанні цього вугілля, а потім споживається самими шахтами. Зазначену суперечність можна усунути, якщо об'єднати інтереси видобувних підприємств з інтересами підприємств теплової енергетики. Одночасно з'явиться інтерес до зменшення використання неугільних енергоносіїв, які нині ще переважають. Зокрема, підприємства ПЕК України в 2006 р. було спожито 95,63 млн. т у. п, або 43,4% загального споживання в Україні. Структура спожитих первинних енергоресурсів мала такий вигляд: природний газ – 32,3%; вугілля, торф – 26,5%; нафта, рідинне паливо – 3,6%; ядерне паливо – 37,3%; нетрадиційні та відновлювані ресурси – 0,3%. За попередніми даними, структура споживання первинних енергоресурсів у 2007 р. помітно не змінилася. Таким чином, пріоритет досі віддається купівельним ресурсам, насамперед природному газу, де частка імпортованого загалом по Україні становить понад 70%.

Разом з тим технологічне вдосконалення та переобладнання енергоблоків ТЕС під переважне використання вугілля потребує значних коштів. Так, переобладнання одного енергоблоку на Старобешівській ТЕС так званім циркулюючим киплячим шаром (сучасна західна технологія) коштувало близько 100 млн. євро, а термін окупності витрат становитиме 10 – 12 років.

Ця проблема актуалізує питання контролю за виконанням Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, Основних напрямів державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України, інших рішень державних органів з розвитку паливно-енергетичного комплексу, включаючи рішення Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки, введених у дію відповідними указами Президента України (зокрема, указами від 27 грудня 2005 р. № 1863 та від 02 серпня 2007 р. № 678). Так, План заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки України, затверджений Указом Президента України від 27 грудня 2005 р. № 1863, передбачає вже до 2010 р. здійснити реконструкцію наявних і розпочати будівництво нових енергогенеруючих потужностей (13 енергоблоків ТЕС загальною потужністю 2700 МВт на Придністровській, Слов'янській, Добротвірській, Трипольській, Зміївській, Старобешівській, Курахівській, Криворізькій теплових електричних станціях) та реалізувати комплекс організаційно-технічних заходів зі зниження до нормативних технологічних витрат електроенергії на її транспортування електричними мережами, а також зі зниження питомих витрат умовного палива на виробництво електроенергії на ТЕС. Водночас, як свідчить проведений аналіз, ці рішення залишаються невиконаними, органи виконавчої влади не контролюють виконання прийнятих рішень, відсутня персональна відповідальність за зрив державних програм, спрямованих на істотне підвищення конкурентоспроможності вітчизняного паливно-енергетичного комплексу.

Аналізуючи конкурентоспроможність **теплової електроенергетики**, слід зазначити, що із загального обсягу виробництва електроенергії в Україні у 2007 р. (понад 195,1 млрд. кВт.г) 92,5 млрд., тобто близько 47,4% отримано від теплових станцій та електроцентралей (в Україні діють 42 потужні теплові електростанції та електроцентралі; загальна кількість електростанцій та електрогенераторних установок сягає 10,5 тис. загальною потужністю 33,5 млн. кВт, або понад 64% встановленої енергетичної потужності країни – 52,2 млн. кВт.). Теплова енергетика є найбільшим потенційним споживачем вугільної продукції при виробленні електричної та теплової енергії. Однак для цього вона потребує докорінного технічного вдосконалення, оскільки в нинішньому стані

Рівень використання встановленої потужності електрогенерації у 2007 р.*

Генеруючі станції	Встановлена потужність, тис. кВт	Вироблено електроенергії, млн. кВт.г	Коефіцієнт використання, %
АЕС	13835,0	92542,4	76,4
ТЕС	30114,1	84253,9	31,9
ГЕС та ГАЕС	4886,6	10097,9	23,6
ТЕЦ та інші	3365,5	8232,0	27,9
Разом	52201,2	195126,2	42,7

* Ватагин Ю.М. «Условная теплота ЯТОпреДЕЛЕНЬЯ». – К., ЭФЕН, 2008. – С. 56.

коефіцієнт використання встановленої потужності залишається на вкрай низькому рівні (табл. 3). При цьому вона споживає величезні обсяги (близько 30 млрд. кубометрів) природного газу (тільки підприємства житлово-комунальної енергетики щорічно використовують 10 – 12 млрд. кубометрів).

Імпорт природного газу останніми роками становить 50 – 55 млрд. кубічних метрів (це близько 70% загального споживання), за які українська економіка сплачує від 6,5 до 9 млрд. дол. США і платитиме значно більше через невпинне зростання цін на газ. Водночас має місце не тільки вкрай низький коефіцієнт використання встановленої потужності об'єктів теплової енергетики (фахівці вважають оптимальними 65% для ТЕС і 45% для ТЕЦ й інших електрогенеруючих установок), а й колосальні (30% і більше: за даними «Ділової столиці» [5], у середньому по регіонах України 40 – 50%, а інколи – до 70%) втрати теплової енергії під час її транспортування від станцій до споживачів. Як стверджує І. Діяк [6], ці втрати викликані незадовільним станом системи теплопостачання: понад 28% тепломережі експлуатується 25 і більше років, 43% – понад 10 років і лише у 29% термін експлуатації не перевищує гарантійний. Разом з тим активної боротьби з втратами тепла не ведеться, оскільки вони закладаються у тариф, що затверджується на місцях та сплачують споживачі, у тому числі за допомогою державних субсидій. Не виконуються урядові рішення щодо налагодження достовірного обліку використання теплової енергії. Тим часом непродуктивні втрати лише природного газу при виробництві тепла у 2006 р. становили 7,9 млрд. кубометрів, із яких 2,3 млрд.

зумовлені застарілим обладнанням у приватних будинках; 1,9 млрд. – зношеним обладнанням котельень, 0,9 – будинковими тепломережами та 2,8 млрд. кубометрів – магістральними тепловими мережами. За тодішніми цінами вартість цих втрат дорівнювала майже 5,5 млрд. грн. [7].

Надмірними залишаються втрати електричної енергії під час її транспортування всередині України: у 2006 р. вони становили 23,9 млрд. кВт.г, або 12,4% виробленої (для порівняння – у США 2006 р. вироблено 4065 млрд. кВт.г, а реалізовано 3817 млрд., або 93,5%, тобто втрачено всього 6,5%). На виробництво втраченої енергії в США знадобилося 0,78 місяців праці електростанцій, тоді як в Україні – понад 1,5. Технічні втрати електромережі в Австрії становлять лише 4% [8].

Таким чином, аналіз функціонування теплової енергетики засвідчує, що в системі бракує елементарного порядку, внаслідок чого мають місце значні втрати енергоносіїв, теплової та електричної енергії. За даними Є. Сухіна [9], тільки наведення порядку дасть можливість зекономити у державному масштабі до 25% споживаної енергії та значно скоротити власну енергетичну залежність. Її також можна істотно зменшити за наполегливої праці над підвищенням ефективності роботи вітчизняної вугільної галузі, нарощування частки вугілля в балансі споживання первинних енергоресурсів держави.

Вугільна галузь в Україні працює з 1795 р. За цей час видобуто близько 10 млрд. тонн сировини. В роки незалежності галузь втратила більшість напрацювань попередніх років, постійно

Експорт та імпорт вугілля та вугільної продукції у 2006 році*

Продукція	Експорт			Імпорт		
	тис. тонн	вартість, тис. дол. США	середня ціна 1 т, дол. США	тис. тонн	вартість, тис. дол. США	середня ціна 1 т, дол. США
Вугілля кам'яне; брикети, котуни та аналогічні види твердого палива, виготовлені з кам'яного вугілля	3520,1	206947,1	58,79	9835,5	760550,2	77,33
Кокс та напівкокс з кам'яного вугілля, лігніту, вугілля ретортне	425,2	60588,3	142,5	1241,1	220032,0	177,3
Торф агломерований або неагломерований	4,989	304,0	60,9	5,394	830,4	153,9

*Складено та розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами у 2006 році. Статистичний збірник. Том 3. – Держкомстат України. – 2007. – С. 21.

перебуваючи на етапі нескінченних організаційно-технічних, технологічних та інших перетворень. За таких умов основні економічні показники діяльності невпинно знижуються, зростає кількість аварій та людських жертв на шахтах, держава перетворилася на імпортера вугільної продукції, в тому числі енергетичного вугілля (це за споживання з енергетичною метою близько 30 млрд. кубометрів переважно імпортованого природного газу). Певна частка видобутого та переробленого вугілля і торфу також експортується, але середня експортна ціна

значно поступається середній ціні імпортованої продукції (табл. 4).

Можна припустити, що вивозиться низькоякісне енергетичне вугілля, а завозиться – високоякісне коксівне, але статистичні дані цього не підтверджують. У 2001 р. тодішній Прем'єр-міністр В. Ющенко стверджував: «На мою думку, потребує великої роботи питання ринку ціноутворення у вугільній галузі, адже повним абсурдом є те, що на сьогодні високоякісне українське коксівне вугілля є найдешевшим.

Таблиця 5

Динаміка основних показників вугільної галузі України за 1991 – 2007 рр.*

Показник	1991 р.	1996 р.	2000 р.	2007 р.
Видобуток вугілля, млн. тонн	135,6	74,8	80,3	75,5
у т.ч. енергетичного, млн. тонн	80,3	44,3	41,8	47,1
Коксівного, млн. тонн	55,3	30,5	38,5	28,5
Зольність видобутого вугілля, %	29,8	33,8	36,5	38,8
Виробничі потужності, млн. тонн /рік	192,8	129,0	111,2	134,9
Рівень використання потужностей, %	70,3	58,0	72,2	56,0
Кількість працівників, тис. осіб	870	671	520	230
у т.ч. робітників із видобутку, тис. осіб	511	395	293	160
Продуктивність праці робітників із видобутку, тонн/місяць	22,1	15,8	22,8	29,4

* Притика О. Вугільна промисловість – чорна діра державного бюджету чи основа енергетичної безпеки України? // Дзеркало тижня. – 2008. – № 14.

Імпортне вугілля аналогічної якості є чомусь на 50% дорожчим. Адже розумне ціноутворення є однією з передумов нормального функціонування галузі» [10].

Таким чином, питання конкурентоспроможності вітчизняного вугілля значною мірою залежить від наявного механізму ціноутворення на вугілля, що експортується та імпортується, хоча проблема поліпшення роботи галузі залишається актуальною (табл. 5).

З цією метою в державі було розроблено та розпочато реалізацію кількох програмних документів, серед яких:

Програма розвитку вугільної промисловості та соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1994 р. № 141 (визнана такою, що втратила чинність, постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2002 р. № 438 «Про затвердження заходів з організаційного забезпечення виконання Програми «Українське вугілля» на 2002 рік);

Програма «Українське вугілля», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. № 1205 (зі змінами, внесені згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 438 від 30 березня 2002 р. та наступними змінами 2003 – 2005 рр. Програма розрахована на період до 2010 року. Однак на даний час Міністерство вугільної промисловості розробило нову редакцію програми «Українське вугілля» на 2008 – 2011 роки);

Розділ V «Стратегія розвитку вугільної промисловості» Енергетичної стратегії України на період до 2030 року та План заходів з її реалізації;

Концепція реформування вугільної галузі, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 737-р.

Жодну з перелічених програм (і завдань) повністю не реалізовано, при цьому не встановлено винуватців зриву, а ситуація в галузі дедалі погіршується. Слід зауважити, що у всіх обґрунтуваннях до програм відзначається недостатня державна фінансова та організаційна підтримка галузі. За експертними даними [11], на потреби вугільної галузі тільки в останні шість років спрямовано понад 22 млрд. грн., а 2008 р.

заплановано додатково виділити 11,2 млрд. грн. За твердженнями деяких дослідників, ця сума перевищує вартість продукції, що реалізує державний сектор галузі. Інакше кажучи, повинно йтися не про недостатню державну підтримку вугільної галузі з метою підвищення її конкурентоспроможності, а про належне (цільове) використання цих коштів. Як стверджують ЗМІ, «із дотаційних коштів, які щорічно виділяє держава на розвиток вугільної галузі, до вибоїв не доходить половина бюджетних грошей, осідаючи у кишенях так званих підприємливих державних менеджерів» [12]. На нашу думку, це є однією з вагомих підстав для активізації процесу реструктуризації та приватизації вугільної галузі. Окрім цього, загальні показники розвитку вугільної галузі вже істотно відстають від передбачених у затвердженому Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 липня 2006 р. № 436-р Плані заходів на 2006 – 2010 роки щодо реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, де, зокрема, у 2007 р. передбачалося видобути 82,2 млн. тонн вугілля (фактично – 75,4 млн. тонн), завдання на 2008 р. – 85,7 млн. тонн.

Разом з тим процес реструктуризації вугільної промисловості, розпочатий у 1996 р., також не завершено, оскільки немає логічної послідовності дій виконавчої влади: створювалися державні холдингові компанії; їх укрупнювали і створювали державні підприємства; ліквідували та відроджували Мінвуглепром; розпочинали, призупиняли та знов продовжують приватизацію шахт і збагачувальних фабрик; знов розукрупнюють державні підприємства тощо. Тобто питання про те, що «необхідно визначити, як і коли змінювати систему управління, систему незавершеної корпоратизації, як і коли запускати питання комерційного управління шахтами та іншими підприємствами інфраструктури вугільної галузі, які саме об'єкти допускати до приватизації», залишаються вельми актуальними.

Як доводить аналіз, для вугільної промисловості України в контексті зростання її конкурентоспроможності нагальними є також такі проблеми:

підвищення якості вугільної продукції, що постачається теплоелектростанціям, створення прозорої системи розрахунків, яка враховувала б калорійність, енерготехнологічну цінність

та екологічну прийнятність (постановою від 25 січня 2007 р. № 60 Уряд створив спеціальну Державну інспекцію з контролю якості вугільної продукції у складі Мінвуглепрому);

продуктивності та безпечності праці шахтарів (за 1992 – 2007 рр. на вугільних копальнях сталося 145 вибухів метаноповітряної суміші та вугільного пилу, 947 підземних пожеж, 1548 так званих газодинамічних і 1710 гірничодинамічних випадків, травм зазнало 450 тис. осіб, 4544 людини загинуло. Щорічні збитки від аварій, травматизму та профзахворювань становлять близько мільярда гривень) [13];

екологічності виробництва та використання вугільної продукції (проблема териконів);

зростання видобутку та використання бурого вугілля для потреб теплоенергетики (в Україні розвідані запаси бурого вугілля становлять понад 8 млрд. тонн, з яких понад 2 млрд. тонн можна видобувати відкритим способом);

формування дієвої системи моніторингу надання і використання державної підтримки вугільній промисловості, орієнтованої на принципи законодавства ЄС (насамперед потрібна прозора система розподілу цих коштів);

пошуку ефективних інвесторів у процесі приватизації вугільних підприємств;

вирішення соціальних, екологічних та технічних питань закриття шахт тощо.

Нині працюючий шахтний фонд України фахівці умовно поділяють на три категорії: державні (їх, у свою чергу, поділяють на чотири групи – рентабельні підприємства; шахти, яким потрібна незначна державна підтримка для рентабельного виробництва; підприємства, що мають без державних капіталовкладень закінчити розробку задіяних запасів; шахти, що підпадають під закриття); стихійні («копанки») – їх лише у Донбасі понад 6 тис.; покинуті – раніше державні, але реанімовані приватним капіталом. За даними експертів, приватні підприємства у вугільній галузі ефективніші: у 2007 р. 22 приватні шахти видобули 31 млн. тонн вугілля, тоді як 142 державні – 42,7 млн. тонн [14]. За участі приватного капіталу сьогодні видобувається 2/3 коксівного вугілля і майже половина – енергетичного. Разом з тим

законодавчо процес приватизації досі остаточно не визначено (не прийнято закон про особливості приватизації підприємств вугільної промисловості), що відлякує не тільки іноземного, а й вітчизняного інвестора. Тому на особливу увагу заслуговує та потребує всебічного вивчення досвід комерційного підприємства асоціації «Надра Донбасу» (зокрема НВО «Механік») з відродження раніше закритих шахт. У процесі приватизації важливо забезпечити пошук інвесторів, які першочергово вирішували б питання безпеки праці (за даними експертів, вугільна галузь України втрачає більше чотирьох гірняків під час видобування мільйону тонн енергоносіїв, що, не враховуючи Китаю й Індії, на два порядки вище від світового рівня), забезпечення неухильного зростання оплати праці на підставі підвищення її продуктивності (сьогодні вона щонайменше втричі нижча, ніж у середньому в світі), повноти виробітку наявних корисних копалин та розв'язання проблеми відходів виробництва. Доцільно ретельно вивчити та оцінити можливості використання результатів експерименту із впровадження погодинної оплати праці на окремих державних шахтах.

Конкурентоспроможність енергетики України певною мірою визначається також ефективністю функціонування такої її галузі, як **нафтопереробка**. Відомо, що проектна потужність наявних нафтопереробних заводів на території України становить близько 51 млн. тонн, з яких понад 80% контролює російський капітал. Нині ця потужність використовується менш ніж на 30%. За 2007 р. на НПЗ, включаючи Шебелінський газопереробний завод, надійшло всього 13,9 млн. тонн нафти (у 2004 р. – 21,2 млн. тонн), з них російської – 9,8 млн. тонн. Як вважають експерти, зараз переробляти нафту на українських НПЗ економічно не привабливо, оскільки технологічний рівень заводів низький: глибина переробки становить у середньому лише 70%, у США та країнах ЄС – понад 90%. Жодне з українських нафтопереробних підприємств не виробляє нафтопродуктів за стандартом Євро 5, тільки на Лисичанському – за стандартом Євро 4, на Одеському – Євро 3, решта не відповідають навіть вимогам Євро 2, а собівартість продукції є високою. Власники НПЗ дорікають Уряду України за відсутність економічних стимулів щодо модернізації заводів: на законодавчому рівні не вирішується питання з надання податкових та

митних пілг при ввезенні відсутнього в Україні обладнання для заводів (Уряд зобов'язався ще у 2006 р. подати такий законопроект до Верховної Ради України, але він пройшов лише перше читання). Саме тому РФ вигідніше вивозити сиру нафту на європейські ринки. Водночас зменшення обсягів переробки нафти на вітчизняних НПЗ, низька якість одержаних продуктів призвели до значного дефіциту нафтопродуктів, який заповнюється імпортом з РФ, Румунії, Білорусі, інших країн. Нині майже 50% нафтопродуктів, що споживає країна, завозиться, тоді як у 2004 р. імпорт становив лише 10 відсотків. На нашу думку, подальша доля нафтопереробки в Україні та виведення її на світові стандарти потребує рішучих дій: заборони на законодавчому рівні діяльності НПЗ, не спроможних випускати сучасну продукцію, формування ефективного власника (шляхом повернення до державної власності наявних заводів, що не працюють, їх модернізації та продажу) або будівництво нового високотехнологічного НПЗ. Слід також ретельно проаналізувати можливості та доцільність вироблення моторних палив з вітчизняного вугілля, інших доступних джерел відповідно до Закону України «Про альтернативні види рідкого і газового палива». Це означатиме також створення нових робочих місць та розв'язання низки проблем з підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

Отже, активізація зусиль на державному рівні стосовно нарощування конкурентоспроможності вітчизняної енергетики є однією з найважливіших умов для забезпечення національної безпеки України на засадах ефективної моделі розвитку.

Джерела

1. http://www.zn.ua/img/st_img/2008/704/704-11_vo_send_rus.gif
2. *Мартиненко М.* Законодавчі пріоритети енергетичної політики України // *Голос України*. – 2008. – 5 лютого.
3. *Асеева А.* «Мост в будущее» существует, или Способна ли Украина на реальные шаги к энергетической независимости? // *Зеркало недели*. – 2008. – № 24.
4. *Ісаченко Л.* Вугілля дороге. Життя дорожче // *Урядовий кур'єр*. – 2008. – 16 травня.
5. *Прищепя Е.* Скупой рицар // *«Деловая столица»*. – 2008. – № 30.
6. *Дияк І.* Енергосбережение: сегодняшние реалии // *Зеркало недели*. – 2008. – № 21.
7. Інтерв'ю з С. Поліщуком: Не взимку думають про диверсифікацію // *Голос України*. – 2006. – 29 серпня.
8. Див. Інтернет ресурс www.e-control.at
9. *Сухін Є.* Енергоефективність: від паперів до реальних зрушень // *Урядовий кур'єр*. – 2006. – 19 грудня.
10. *Ющенко В.* Реформування вугільної галузі є одним з першочергових завдань // *Поступ*. – 2001. – 20 квітня.
11. *Притика О.* Вугільна промисловість – чорна діра державного бюджету чи основа енергетичної безпеки України? // *Дзеркало тижня*. – 2008. – № 14.
12. *Удачин А.* Сутичка на вугільній межі // *Голос України*. – 2008. – 29 липня.
13. *Пашковський П.* Ступінь захищеності шахтарів // *Урядовий кур'єр*. – 2008. – 10 квітня.
14. «Ефект замкненої моделі» // *Голос України*. – 2008. – 22 травня.